

MÜSLÜMANLARIN, GAYRİMÜSLİMLERLE MÜNASEBETLERİ*

Muhammed HAMİDULLAH**
Çev.: Doç.Dr. Levent ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Relations of Muslims with Non-Muslims

This paper is a translation of the Muhammad Hamidullah's study titled "Relations of Muslims with Non-Muslims". In this study, Muhammad Hamidullah replies to the Thomas Michel's article titled "The Rights of Non-Muslims in Islam: An Opening Statement". This paper will be translated to make some contributions to the historical criticism and to see the whole discussions in the same platform. In his paper, Hamidullah firstly argues the relationships between the Muslims and the Christians in the history. After that he tries to reply the claims of Thomas Michel. In this translation we will make some additions to the footnotes, which throw light on some points.

SUNUŞ

S.J. Thomas Michel'in, oldukça kışkırtıcı ifadeler kullandığı "İslâm'da Gayrimüslimlerin Hakları: Başlangıç Yazısı" adlı çalışmasıyla¹ ilgili olarak mütâlaa edilmek üzere aşağıdaki görüşleri sunmak istiyorum.

Müslümanların, diğer gayrimüslimler arasında daima hristiyan komşuları olmuştur. Hicretten önce Mekke'de Varaka b. Nevfel, Mekkeli pek çok Müslüman Habeşistan'a göç ettiğinde Habeş halkı, Medine'de râhip Ebû Âmir, Yemen'deki Negrân kabileleri, Filistin'deki Eyle, Cerbâ ve Ezrûh kabileleri²

* [Bu makale, Thomas Michel'in bir yazısına cevap olmak üzere JIMMA'da (Journal Institute of Muslim Minority Affairs, VII/1, London 1986, s.7-12) yayımlanmıştır. Hamidullah tarafından metin içinde gösterilen atıflar dipnota alınmış, katkı sağlayacağı ümit edilen bir takım ilaveler ise [... ç.n.] biçiminde tarafımızdan sunulmuştur. ç.n.]

**Yakın bir zamanda kaybettiğimiz Hindistanlı bilim adamı Muhammed Hamidullah'ı (1908-2002) saygıyla anıyoruz.

¹ JIMMA, VI/1 (London 1985), s.7-20.

² [Eyle, Cerbâ ve Ezrûh kabilelerinin hepsi, Hamidullah tarafından hristiyan olarak gösterilmiş
Dipnot devamı →

tafsilata ihtiyaç hissetmeyen örneklerdir. Kurân-ı Kerîm Müslümanların minnet duygularını şu âyetle teyit eder: "Kuşkusuz, inanmışlara (Müslümanlara) sevgice en yakın kişiler olarak, kendilerini Nasârâ (hristiyanlar) diye tanımlayanları bulursun."³

Yeryüzündeki bütün dinler arasında İslâm, İsa Mesih'in babasız olarak bir bâkireden lekesiz bir şekilde tertemiz doğduğu şeklindeki inanılması imkansız görülen köklü dogmalarında hristiyanları doğrulayan tek dindir. O halde hristiyanlar, Müslümanları arkadaşları ve müttefikleri olarak mı algılamalı, yoksa bir numaralı düşmanları gibi mi görmelidirler? Yoksa onlar, Müslümanlar yerine şu aşağıda sayılanlar gibi diğer toplulukları mı tercih etmelidirler?

Moskova'daki Dinler Tarihi Müzesi'nde bir Meryem Betül heykeli bulunmaktadır ki üzerinde şu yazılıdır: "Gebelikten korunma metodunu bilmeyen zavallı kız." Buna ilave olarak idam cezasını bizzat İsa'ya atfetmeye yeltenen ve onun bâkire annesinin hatırasını tahkîr eden kişiler vardır. Hristiyanlar, bu tür toplumları mı sevmelidirler? Yoksa Meryem Betül'le ilgili kutsal dogmalarını onlarla paylaşan Müslümanları mı?

JIMMA'nın bir sayısında,⁴ özellikle Müslümanların hâkim olduğu ve yönettiği ülkelerdeki gayrimüslimlere, Müslümanlarla ilgili şikâyetlerinin ve onlardan yasal olarak ne beklediklerinin sorulması oldukça cesaret vericidir.

Konu oldukça karmaşıktır. Artık İslâm dünyasının tümünü yöneten tek bir halife yoktur. Uygulamalar bir devletten diğerine farklılık arz etmektedir. Problemler, gayrimüslimlerin her biri ve her grubu için de aynı değildir. (Engin hoşgörülerine rağmen Moğol döneminde Hindistan'daki Müslüman idareciler, hâkimiyetleri altında bulunan Hintlilere Sati uygulamasını yasakladılar. Sati, dinen, ölü kocalarının vücuduyla diri diri yakılan dul kadınları.) Hristiyanlar arasında bile büyük mezhep ayrılıkları vardır. Çeşitli Ortadoğu ülkelerinde yaşayan hristiyanlar, Müslümanların en küçük bir talebi olmaksızın kendileri için İslâm miras hukukunu seçip almışlardır. (Zira, İnciller bu konuda herhangi bir hüküm içermiyordu.)⁵ İslam-Hristiyan politik tartışmasında büyük bir zorluk

→ →

olmakla birlikte rivâyetlerde yer alan bilgiler Cerbâ ve Ezruh halkının yahüdi olduklarını söylemektedir. Bazı âlimlerin Cerbâ halkının, Eyle piskoposu ile beraber gelmeleri dolayısıyla onların hristiyan olduklarını ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Bk. Mustafa Fayda, "Cerbâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), VII (İstanbul 1993), s.391. Ayrıca bk. Recep Uslu, "Ezruh", DİA, XII (İstanbul 1995), s.70; Mustafa L. Bilge, "Akabe", DİA, II (İstanbul 1989), s.209-210. ç. n.]

³ Kur'an-ı Kerim, Mâide 5/82.

⁴ [Hamidullah'a ait bu makalenin yayımlandığı sayıdan önceki JIMMA'nın ilk ciltlerinde yaptığımız taramalara rağmen onun yukarıda işaret ettiği ana fikri ele alan bir makaleye rastlayamamız bulunuyoruz. Editöre mektuplar arasında da dikkatimizi çekmeyen bu bilgiler muhtemelen herhangi bir makalenin içinde yer almaktadır. ç. n.]

⁵ [İnciller bu hususta bir hüküm içermemekte ise de patriklerin ve önde gelen din adamlarının sosyal hayatta karşımıza çıkan bir çok konuyla ilgili fetvaları bulunmaktadır. Hamidullah'ın da hemen birkaç satır sonra ifade ettiği üzere genel yapı itibarıyla Hristiyanlık, teologların hükme bağladığı şeylerdir. Dolayısıyla mirasla ilgili olarak İncillerde bilgi bulunmaması, din adamlarının bu hususta uygulamalara ışık tutmadığı anlamına gelmemelidir. Bugün elimizde bulunan hristiyan din adamlarına ait fetvalar da bunu açıkça göstermektedir. Meselâ miladi on birinci yüzyılda yaşadığı bilinen Ebû'l-Ferac b. et-Tayyib'in Fıkku'n-Nasraniyye adlı kitabında verdiği bilgilere göre (Louvain 1956, s.192-210), Patrik İshû Bernûn'un fetvaları arasında miras, mehir ve diğer konularla ilgili

vardır. Zira dünyada Vatikan dışında, hristiyan bir devletin hristiyan hukukuna göre yönettiği bir yer yoktur. Hristiyan olarak adlandırılan ülkelerde kanunlar, özgürce, hristiyan olmayan vekillerin de oy kullandığı parlâmentolar tarafından kabul edilmiştir.

Ayrıca şöyle bir zorluk daha bulunmaktadır. Hristiyanlık, İncillerin İsa'nın sözleri olarak ifade ettiği şeyler olmayıp, bilakis teologların hükme bağladıkları şeyler demektir. İsa, dünyada bulunduğu süreç içerisinde, açıkça, kendisinin "Yalnızca İsrail halkının kaybolmuş kuzularına gönderildiğini"⁶ beyan etti. Dinini öğretmeleri için misyonerlerini gönderdiği zaman onlara bilhassa şunları söyledi: "Diğer uluslara (gentiles) ait yerlere gitmeyin. Samiriyelilere ait kentlerin de hiçbirine uğramayın. Bunun yerine İsrail halkının kaybolmuş kuzularına gidin."⁷ Bu, az sayıda insana yeniden görüldüğünde "Bütün milletlere öğretin" dediği şeklinde kendisine mal edilen sözün zıddıdır.

Benzer olarak İsa şöyle dedi: "Tora'yı (Kutsal Yasa'yı) ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın... Bu nedenle bu buyrukların en küçüklerinden birini kim çiğner ve başkalarına öyle yapmayı öğretirse, göklerin egemenliğinde (cennet krallığında) küçük olarak anılacaktır. Ancak kim bu buyrukları yerine getirir ve öğretirse mezkûr göklerin egemenliğinde büyük sayılacaktır."⁸ Buna rağmen İsa'nın ölümünden sonra Hristiyanlığa geçen yeni mühtedi St. Paul, "İsa'nın, Kutsal Yasa'nın sonu"⁹ olduğunu söyledi. I. Kudüs Konsülü'nün kararlarını içeren "Elçilerin İşleri", Tora'nın bütün yasaklarını lağveder ve şöyle der: "Rühu'l-Kudüs ve bizler, gerekli olan şu kuralların dışında size herhangi bir şey yüklememeyi uygun gördük: putlara sunulan kurbanların etinden, kandan, boğularak öldürülen hayvanların etlerinden ve zinadan sakınmalısınız."¹⁰ Ancak İsa'nın asla dokunmadığı domuz bile müsaade verildi. İsa şöyle söylerdi: "Benim krallığım bu dünyada değildir."¹¹ O, maişet için yapılan bütün çalışmalarını menetti ve şöyle dedi: "Ne yiyeceğiz diye canınız için, ... kaygılanmayın... Kargalara bakın! Ne eker, ne biçerler; ne kilerleri, ne ambarları vardır. Tanrı yine de onları doyurur. Halbuki siz kuşlardan ne kadar da değerlisiniz."¹² Dolayısıyla Müslümanlar için bunlardan hangi birisinin gerçek Hristiyanlık olduğunu bilmek güçtür.

Şimdi Peder Michel'in ortaya attığı bazı problemlere geçebiliriz:

→ →

hususlar bulunmaktadır. Aslına bakılacak olursa sorunun, Hristiyanların bu fetvalar yerine İslâm hukukunun hükümlerini tercih etmelerine dayandığı anlaşılmaktadır. Nitekim dokuzuncu yüzyılda yaşayan Bağdat'taki Nastûri Patriği Timâsâvûs, İslâm hükümlerini tercih eden hattâ İslâm mahkemelerine koşan hristiyanları ağır bir dille eleştirmektedir (Bk. John Joseph, *The Nestorians and Their Muslim Neighbours*, Princeton 1961, s.28). ç.n.]

⁶ Kitâb-ı Mukaddes, Matta, 15: 24.

⁷ Kitâb-ı Mukaddes, Matta, 10: 5-6.

⁸ Kitâb-ı Mukaddes, Matta, 5: 17-19.

⁹ Kitâb-ı Mukaddes, Romalılar, 10: 4. [Metni , "Her iman edenin aklanması için İsa, Kutsal Yasa'nın, Yahûdi şeriatının sonudur." biçiminde değerlendirmek daha doğru olacaktır. ç.n.]

¹⁰ Kitâb-ı Mukaddes, Elçilerin İşleri, 15: 28-29.

¹¹ Kitâb-ı Mukaddes, Yuhanna, 18: 36.

¹² Kitâb-ı Mukaddes, Luka, 12: 22-24.

Azınlık Hakları

Teori ile bireysel uygulama arasındaki fark, bütün dinlerde ve devirlerde olagelmıştır. Ancak biz burada iç sistemle değil, dinlerarası yönle ilgileniyoruz. Bazı rejimlerde Müslümanların dinî eğitim almaktan bahsetmek bir yana namaz kıyıp oruç tutmalarına bile izin verilmemiştir. Diğer kimi yönetimlerde ise bazı hayvanların etini yemelerine izin verilmemiştir; ve en azından bir keresinde kendi evlerinde bazı ağaçları yetiştirmekten dahi men edilmişlerdir. Pek çok Batı ülkesinde Müslümanların kendi dinî usullerine göre hayvanları boğazlamalarına müsaade edilmedi; bunun da ötesinde İslâm tarafından yasaklanan metotları kabul etmeye zorlandılar. Zannediyorum, Müslümanların, diğer halkların dinî hassasiyetlerine müdahale ettikleri hâdiseler bulunmamaktadır.¹³

Aksine Kur'ân-ı Kerim¹⁴ hukuk ve adaleti merkezilikten kurtarıp yerelleştirmişti. O tam olarak şöyle der: "Ey Hristiyanlar! Size İncil'de vahyettiğimize göre hüküm verin." Bu sadece dinî inançlarla ve törenlerin uygulanması ile ilgili değil, aynı zamanda bütün dünyevî fiillerle de ilintilidir. Meselâ bir olayda her iki taraf da hristiyan ise Müslüman yetkililere müracaat etmezsiniz; hukuk, yargıç ve mahkeme hristiyan olacaktır. Bu, İslâm devleti topraklarında yaşayan, her birey ve toplum için söz konusudur.¹⁵ Eğer taraflar farklı ise, meselâ birisi hristiyan, diğeri Müslüman ya da yahudî ise, Kur'ân, muhtemelen kanunları zaman ve mekana göre belirlemeleri için hukukçulara serbestiyet vermek amacıyla sükût etmektedir. Anlaşılan o ki kural, tarafların bizzat kendilerinin (Müslüman ya da hristiyan) hangi mahkemeye (özellikle yargıca vb.) gideceklerine, karşılıklı rızaya dayanan bir şekilde karar vermeleri gerektiğiydi. Eğer onlar İslâm mahkemelerini seçecek olurlarsa İslâm kadılarının onları dinlemelerine ve davayı karara bağlamalarına dair Kur'ân'da bir hüküm bulunmaktadır. İmam Muhammed eş-

¹³ [Batılı müelliflerce çoğu zaman bir eleştiri olarak sunulan kıyafet düzenlemeleri, bazı dönemlerde bayramların belli mekanlarda kutlanması için getirilen kısıtlamalar, haç taşınmasına karşı çıkılması, bazen de belirlenmiş ölçülerdeki haçları takmalarının istenmesi gibi zaman zaman uygulamada çelişkileri de bünyesinde barındıran örnekler bakılacak olursa, ya siyasi açıdan toplumun tamamını ilgilendiren düzenlemeler olduğu ya da gayrimüslimlerin bizzat kendi kültürlerini koruma sonucunu doğuran bir uygulama olduğu ortaya çıkmaktadır. Bazen onların siyasi olarak İslâm aleyhine gizli bir takım faaliyetlerde bulunmuş olmaları da bir takım düzenlemeleri ve genele bakıldığında bu düzenlemelerde görülen dönemler arası çelişkileri çok iyi bir şekilde izah etmektedir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Levent Öztürk, *Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul 1998. ç. n.]

¹⁴ Kur'ân-ı Kerim, Mâide 5/44-47 vb.

¹⁵ [Kadim gelenek içinde ve günümüz âlimleri arasında bu konuyla ilgili farklı düşüncelere sahip bilim adamları bulunmaktadır. Bunun yanında İslâm tarihinin çeşitli evrelerinde teorik olarak tartışılan bu hususların pratikte nasıl uygulandığı da kesin değildir. Hâkim hukuk sisteminin diğer hukuk sistemlerine sınırsız bir muhayyerlik verebileceğini düşünmek her zaman için mümkün değildir. İslâm tarihinde, gayrimüslim topluluklara tanınan hukukî serbestiyetin bazı sınırlı alanlarda, meselâ evlilik, miras vb. olduğu açıktır. Buna rağmen kaynaklarda yer alan bazı kayıtlar, bu sınırlı alanlarda bile ya zorunlu ya da ihtiyarî olarak gayrimüslimlerin İslâm hukukuna tâbi olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla Hamidullah'ın bu yaklaşımının, mutlak bir otonomi olarak düşünülmesi mümkün görünmemektedir. Konuyla ilgili bir fikir vermesi bakımından bazı görüşler için bk. Öztürk, s.185-194, 275-280. ç. n.]

Şeybânî'ye göre bir İslâm kadısı, tarafların her ikisi de aynı gayrimüslim (meselâ hristiyan) topluluğa mensup olduklarında gayrimüslim hukukunu dahi uygulama yetkisine sahiptir.¹⁶

Zimmîler

Zimmî meselesi çözümlenemez. İslâm kendi vatandaşlığının esası olarak; diğer sistemler renk, dil, doğum yeri ve benzeri şeylere dayanarak düşünürken, dinî kimliği seçmiştir. Bundan ötürü, İslâm'da "asimilasyon" yalnızca kolay değil, bilakis gönüllü de olur. Ancak, hiç kimse, birisinin rengini, ana dilini veya doğum yerini değiştiremez. Din değiştirme yüzünden asimilasyona uğramak istemeyenler için fiilen herhangi bir zorluk yoktur. Herkese hukukî ve kanunî hürriyet verilmiştir. Zimmî teriminin gerçek anlamı, güvenliği (Allah ve Rasûlü tarafından) garanti altına alınmış kişi demektir. Bu, toleransın zirvesini ifade eder. Eğer gayrimüslim ülkelerdeki Müslüman sakinler, İslâmî yönetimdeki zimmîler gibi muamele görseler, onlar hoşnutluktan öte duygulara sahip olacaklar ve minnettar kalacaklardır.

Ehl-i Kitap (Kitap Verilen Halklar)

"Münzel kitap sahibi halklar" terimi, anlayabildiğim kadarıyla uluslararası bir vurgusu olmaksızın sadece dahilî bir önemi haizdir. Bir İslâm devletinde, bütün gayrimüslimler siyasi tebaa olarak kabul edilmişlerdir.¹⁷ İndirilen bir kitaba sahip bir topluluk olmak, sadece evlilikle ilgili hususları ilgilendirir. Müslüman bir erkek, (bir münzel kitaba sahip) ehl-i kitap kategorisine dahil olanlar hariç, gayrimüslim bir kadınla evlenemez.¹⁸ Bu durumda Müslümanla evlenen ehl-i kitap bir kadın, bir Müslümanın eşi olsa bile, kendi dinini uygulama ve koruma hakkına sahiptir.¹⁹ İslâm, aile için pederşahi bir yapı seçmiştir. Dolayısıyla, farklı dinlere mensup kimselerle gerçekleştirilen evliliklerde bile çocuklara öğretililecek tek din Müslüman babanın dinidir. İslâm, insan yapımı bir din değildir. O, sadece Allah'ın ürünüdür. Bu nedenle insan Allah'ın hükmettiği şeyi değiştiremez. Bir Müslümanla evlenmeyi kabul eden gayrimüslim bir kız, onayından önce

¹⁶ Detaylar için benim *Muslim Conduct of State* [3. baskı, Lahor 2002, 1. baskı 1953. ç.n.] adlı eserime bakınız. [Hamidullah'ın bu eseri İslâm'da Devlet İdaresi adıyla 1963 senesinde Kemal Kuşçu tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır (İstanbul 1963). 1979 yılında Ankara'da Nur yayınları arasında da çıkan eserin 2002 yılında beşinci basımı gerçekleştirilmiştir. ç. n.]

¹⁷ [Hz.Peygamber dönemi uygulamalarına ve ilk fetihlerle karşılaşılacak geniş halk kitlelerinin hukukî statüsü ile ilgili halifelerin yorum ve uygulamalarına bakılacak olursa, Kâbe'yi mabet olarak kabul eden Araplar dışında hiçbir müşrik tehdit altında bulundurulmamış, ehl-i kitap statüsüne tâbi kılınmıştır. Konuyla ilgili bazı tartışmalar için bk. Mustafa Fayda, *Hz.Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s.109-115; Ayrıca bk. dipnot: 22. ç.n.]

¹⁸ [Hamidullah'ın burada kastettiği, müşriklerdir. Gayrimüslim kavramı, genel bir ifade olarak müşrikleri de içine alan bir ifadedir. Özeldir ise sadece ehl-i kitabı içine almaktadır. Hüküm Kur'an-ı Kerim'in Bakara 2/221, Mâide 5/5, Mümtahine 60/10 âyetlerine dayanmaktadır. ç.n.]

¹⁹ [İslâm hukuk ekollerinin hemen hemen hepsinde, Müslümanlarla evli bulunan gayrimüslim kadınların din ve vicdan hürriyetine sahip oldukları ve evlilik hukuku bakımından Müslüman kadınlarla eşit haklara sahip buldukları genel kabul görmüştür. Ancak bu hakların kullanım biçimi hususunda bir takım farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu özgürlüklerin nasıl kullanılabileceği hususunda Hanbelî âlimlerinin ilginç bazı yaklaşımları için bk. Öztürk, s.277-278. ç. n.]

bilmelidir ki, Müslüman babadan doğan çocuklarının dini mevzuunda söyleyebileceği bir şey olmayacaktır. (Şüphesiz o, kendisinin önceki gayrimüslim kocasından doğan çocuklarını kendi dininde yetiştirmekte özgür olacaktır.)

Din Değiştirme

Dininden dönme meselesi de çözümü zor bir konudur. İslâm kendisi için “tebliğ” hürriyeti talep etmekle birlikte, bir Müslümana dinini terk etme özgürlüğü vermemektedir. Teorik olarak bu, İslâm adına savunulması zor bir noktadır; ancak oldukça nadir örnekler hariç uygulamada herhangi bir önemi haiz değildir.²⁰ Sadece İslâm idaresindeki memleketlerde değil gayrimüslim bir çevrede bile dinlerini terk eden Müslüman örnekleri hemen hemen yoktur. Bu varsayımı hristiyan sömürge yönetimi doğrulamıştır. Günümüz merhametsiz komünist rejimleri de aynı tecrübeye sahiptir. İzlanda’dan Arjantin’e uzanan Avrupa, Amerika ve Okyanus’un büyük ülkelerinde gün be gün Hristiyanlıktan İslâmiyet’e geçenler bulunduğu halde; bunun tersi söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla bu tartışmayı devam ettirmeme gerek olmadığını düşünüyorum. Bununla birlikte, dini devletten ayıran Batı ülkelerinin laik kanunları ile vatandaşlarının din değiştirmesinin bir suç olarak görülmediği kanunlar arasında bir ayırım yapılmalıdır. Kilise kanunlarının²¹ irtidat hakkındaki hükmü nedir, bilmiyorum. Ancak şu hususa vurgu yapmak gerekir ki, dinsiz ve laik yönetimler olan Batı Devletleri, Müslüman ülkelere misyoner göndermiyorlar. Dolayısıyla tartışmada mütekabiliyet ihtiyacı devletlerarası ilişkilerde ortaya çıkmaz.

Kutsal Yerler

Mekke ve Medine kentlerinin kutsal karakteri hakkında bir yanlış anlamının mevcut olduğu görülmektedir. Hz.Peygamber zamanında, heyetler, elçiler ve hattâ Müslüman olmayan kabilelere mensup tüccarlar her gün Medine’ye geliyordu. Hulefâ-i Râşidîn döneminde bu geliş gidişler devam etti. Ebü Yûsuf Kitâbü'l-Harâc adlı eserinde, bir keresinde hristiyan bir tüccarın, Ömer, Kâbe’de cuma ibadetini icra ederken bir şikayette bulunmak üzere ona geldiğini kaydeder. Halife davacıyı dinlemek ve hemen adaleti yerine getirmek için ibadetini yarıda kesmiştir. Peygamber’in ve halifelerin mevsuk ve mutedil uygulamasını cerh etmek için Kur’ân-ı Kerîm²² referans olarak gösterilemez.

²⁰ [“Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz.” şeklinde kaynaklarda yer alan hadisle (meselâ bk. ed-Dârekutnî, Sünenü'd-Dârekutnî, Beyrut 1986, III, 108, 120, 113) ilgili olarak İslâm geleneğinde farklı görüşler bulunmaktadır. Hamidullah’ın bu yorumunu temel bir yaklaşım olarak görmek mümkün değildir. Bu uygulamanın Hz.Peygamber dönemi için anlam ve ehemmiyeti, İslâm fıkıh geleneğinde son yüzyıllardaki çağdaş yorumlar ve konuyla ilgili bir takım temel sorunlar için bk. İrfan İnce, İslâm Hukukunda İrtidat Şuçu ve Cezası (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1996. ç. n.]

²¹ [Kilise kanunları (Kanonik kanunlar), resmi olarak Konsüllerde alınan kararları ve Kilise’nin onayladığı hükümleri içerir. Bu kararlar, farklı mezheplere göre değişiklik arz edebilmektedir. Ayrıca kutsal kitapta hukuka dair hangi motiflerin bulunduğu da kesin değildir. Kutsal Kitap ve Hukuk hakkında bk. Encyclopaedia of Religion and Ethics (ed. James Hastings), I-XII, Edinburgh 1980, II, 613.]

²² Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe 9/28. [“Ey İnananlar! Doğrusu puta tapanlar pistirler. Bu sebeple, bu yıldıan sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar.” Bu âyette vurgulanan temel fikirle ilgili olarak

Aslında büyük hukukçu İmam es-Serahsî bu âyeti yorumlarken, bunun müşriklerin putperestlik kültürlerini sürdürmek üzere Kâbe'yi daha fazla kullanmamaları ve Kâbe'nin sadece İslâm haccı ve İslâm ibadetleri için tahsis edilmesi gerektiği anlamına geldiğini söyler. Âyet, gayrimüslimlerin diğer maksatlara bağlı olarak yapacakları ziyaretlerini içermez. Abbâsiler döneminde gayrimüslim mühendislerin Kâbe'yi inceledikleri rivâyet edilir.²³ Eğer gayrimüslimler şimdi, Mekke ve Medine'ye kabul edilmiyorlarsa, bu bir güvenlik sorunudur. Şurası iyi bilinen tarihi bir gerçektir ki, Nureddin Zengî zamanında bazı gayrimüslimler tebdil-i kıyafet ederek Medine'ye geldiler. Hz.Peygamberin na'sını çalmak için kaldıkları yerden kabre doğru bir tünel kazdılar ve ancak son anda tespit edilebildiler.²⁴

Siyer²⁵

Müslümanların idare ettikleri topraklarda, gayrimüslim yerlilerle ilgili hiç tecrübeleri olmadığı söylenemez. Hz.Peygamber zamanından beri Müslümanlar, gayrimüslimlerle ilişki içinde olmuşlardır: Medine'de Yahûdiler, Necran'da Hristiyanlar, Bahreyn'de Zerdüştlere. Başlangıçta nüfusun çoğunluğu gayrimüslimdi. Hicretin yirmi yedinci yılında, Osman'ın hilâfeti zamanında Müslümanlar İspanya'ya girdiler ve üç kıtayı yönettiler. Yukarıda söylendiği üzere Müslümanlar hem yargıyı hem de hukukî idareyi adem-i merkezîyetçi yaptılar ve bunun da ötesinde yerli nüfusun arasında geçici mukimleri kendi dindaşlarıyla bir bütün olarak kabul ettiler. Konu, siyer diye adlandırıldı. Her bir İslâm hukuku kitabı 'siyer' adlı bir bölümü içerir ve bu bölümlerde mevzu ile ilgili özel muahedeler bulunur. Meselâ Serahsî'nin Şerhu Siyeri'l-Kebîr'i dört büyük cilt halinde basılmış vaziyettedir²⁶ (Fransızca tercümesi hâlihazırda Türkiye'de basılmaktadır).²⁷

Bunun sonucu olarak İslâm, farklı toplumları göz önünde bulundurarak yargı ve yürütme hayatını adem-i merkezîyetçi kıldığından gayrimüslim mukimlere tatbik edilecek "dinî kanunlar" sorunu yoktur.²⁸

→ →

ayrıca bk. Mustafa Fayda, "Hz.Peygamberin Müşrik Araplara Karşı Siyasetinin Son Safhası", Ebedî Risâlet, I-II, İzmir 1993, II, s.121-126. ç.n.]

²³ [Mekke ve Medine kentlerine gayrimüslimlerin girişi ile ilgili olarak kaynaklarda yer alan bilgiler ile tarih içinde şekillenen bir takım farklı uygulamalar hakkında genel bir bilgi için bk. Öztürk, s.285-287. ç. n.]

²⁴ [Bu hâdise, uyandırdığı infial sebebiyle, gayrimüslimlerle ilgili eser kaleme alan müellifler tarafından çoğunlukla örnek olarak kullanılmıştır. Bu yazarlardan birisi de el-Esnevî'dir. O, gayrimüslimlerin istihdâmına niçin karşı çıkılması gerektiğini izah ettiği risâlesinde, onların İslâm devleti ve değerleri aleyhine yürüttükleri gizli faaliyetlere örnek verirken diğer bazı örnekler yanında bu hâdiseye de temas etmiştir. Risâle için bk. Cemâlüddin Abdurrahîm el-Esnevî (772/1370), "Risâle fi İstihdâm Ehli'z-Zimme ve Tahrimî'l-Melik İstihdâmehum", Ignace Goldziher Memorial Volume (ed. Samuel Löwinger vd.), I-II, Budapest 1948-Jerusalem 1958, II, s.172-208. ç. n.]

²⁵ [Devletlerarası Kamu Hukuku. ç. n.]

²⁶ [Bk. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. es-Serahsî (483/1090), Şerhu Kitâbi's-Siyerî'l-Kebîr (nşr. Selâhüddin el-Müneccid-Abdülazîz Ahmed), I-V, Kahire 1971-1972. ç. n.]

²⁷ [Hamidullah'ın zikrettiği bu basım Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında gerçekleştirilmiştir. Bk. Muhammad ibn al-Hasan ach-Chaibani, Le Grand Livre de La Conduite de l'Etat (trc. Muhammad Hamidullah), I-IV, Ankara 1989-1991. ç. n.]

²⁸ Bk. Dipnot: 15.

Vatandaş ya da yabancı bir gayrimüslim mukim; halifeden, daha aşağıdaki yöneticilere kadar eylemleri dolayısıyla bir Müslüman hakkında şikayette bulunmak üzere İslâm mahkemesine gitmekte daima serbesttir. İslâm kadılarının, halifelerinin aleyhine bile karar verdikleri pek çok davaları vardır.

Azınlığın İstihdâmı ve Eğitimi

Devlet dairelerinde istihdâmın dinî bir temeli yoktur. Bu kişisel bir güven sorunudur. Hz.Peygamber, Amr b. Ümeyye ed-Damrî adındaki bir gayrimüslimi, elçi olarak Habeşistan'a gitmek üzere görevlendirdi. el-Belâzurî'ye göre, Halife Ömer'in Suriye valisine 'Bize mali yönetimde istihdâm edeceğimiz Bizanslı birini gönder' diye bir mektup yolladığı şeklinde bir dokümana sahibiz.²⁹ el-Mâverdî ve el-Ferrâ gibi sünni müellifler, gayrimüslimlerin hukuken başbakan olarak bile tayin edilebileceklerini söylerler.³⁰ Yeterliliğin kriter olduğu anlaşılmaktadır ve memuriyetler vb. hususlarda orantılı, mütenasip temsil sorunu yoktur.

Gayrimüslimler için, hem laik, hem de dinî eğitimlerini organize etme özgürlüğü vardır. Nitekim râhip yetiştiren okullar, hiçbir zorlukla karşılaşmamıştır. Hz.Peygamber, Necdân antlaşmasında, Necdân hristiyanlarının, kendi din adamlarını tayin edecekleri şartını koymuştu.³¹ Abbâsiler zamanında yüksek devlet görevlileri arasında bir patrik ve bir haham bile vardı. Tabii olarak haklar, ilintili mükellefiyetlere de sahipti.

Diyalog

Necdân hristiyanları, Muhammed'i hristiyanlığa davet etmek için Medine'ye bir heyet gönderdiler.³² Tarihçi İbn Hişâm, aşağıdaki detayları vermektedir: Hz.Muhammed onları, Mescidü'n-Nebî'de kabul etti. Tartışmaların ortasında, onlar konuşmalarını yarıda keserek dışarı çıkmak istediler. Hz.Peygamber sebebini sorduğunda onlar, "Bizim için ibadet vakti geldi ve biz onu tam vaktinde yapmak istiyoruz" dediler. Peygamber, "İbadetinizi burada mescitte de yapabilirsiniz" dedi. Bu onlar tarafından kabul edildi. İlginç bir nokta olarak

²⁹ [Hz.Ömer'in gayrimüslimlerin istihdâm edilmesine karşı çıktığı şeklindeki rivâyetler İslâm tarihi kaynaklarında daha fazla yer almaktadır. Dolayısıyla el-Belâzurî'nin İbn İshâk'tan naklettiği bu rivâyet tek nakil değildir. Farklı rivâyetler bağlamında Hz.Ömer'in genel tutumu için bk. Öztürk, s.381-390, 397-398. ç. n.]

³⁰ [Bu âlimlerin Abbâsilerin onuncu yüzyıl uygulamalarını dile getirdikleri anlaşılmakta ise de bu dönemde istihdâm sorunu her zaman için bir güvenlik problemi oluşturmuştur. Bunun yanında halifelerin bazı siyasî tercihleri sebebiyle gayrimüslimleri devletin çeşitli kademelerinde görevlendirdikleri; ancak bunun bir takım güvenlik sorunları yanında sosyal dengesizlik ve çatışma doğurduğu da bir vaki'dir. Detaylar için bk. Öztürk, s.381-407. ç. n.]

³¹ [Hz.Peygamber dönemi ve sonrasında, gayrimüslimlerin patrik seçimleri ve din adamlarının tayini hususunda İslâm tarihindeki uygulamalar ve gelişmeler hakkında geniş bilgi için bk. Öztürk, s.59-89. ç. n.]

³² [Kaynaklarda yer alan bilgiler Necdân heyetinin, Hz.Peygamber'in kendilerine "İslâmiyeti ya da İslâm hâkimiyetini kabul etmelerini" içeren bir mektup yazması üzerine Medine'ye geldiğine işaret etmektedir. İbn Hişâm'da bu mektuptan bahsedilmemekte ise de Hamidullah tarafından kaynak olarak kullanılmasına rağmen Hristiyanların tebliğ maksadıyla geldiğine dair de herhangi bir telmih bulunmamaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Hz.Muhammed'in Necdanlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, II (Ankara 1975), s.143-149, ç. n.]

tarihçi şunu ilave etmektedir: Hristiyanların kiblesi doğudur; dolayısıyla onlar mescitte doğuya doğru yöneldiler.

Benzer dinî tartışmalar Mekke'de Hz.Peygamber ile Mekke'li müşrikler arasında, Medine'de de peygamber ile Medineli hristiyan râhip Ebû Âmir arasında gerçekleşmişti. Bu örnekler, İslâm'ın probleme yaklaşımını göstermesi için kâfi gelecektir. Aslında bütün öğretiler, dinî dogmaları tartışmayı ve karşılıklı kritiği gerektirirler. Bu tartışma; tebliği tavsiye eden İslâm aynı zamanda din hususunda zorlama olmaması gerektiğini emrettiği³³ için gereklidir. Bu nedenle Müslümanlar diyaloga hevesli bir şekilde ilgili gösterirler. Dargınlık, sadece hatalı yöntemler kullanıldığında hissedilir. Bunların çeşitliliği sınırsız olabilir. Meselâ İslâmiyet ve Peygamber hakkında yanlış fikirlerin öğretildiği gencecik Müslüman çocuklar için misyonerler tarafından açılan okullar gibi... Bunun bir çeşidi olan tarih kitapları sadece ilk dönemlerde üretilmedi; aynı zamanda günümüzde dahi -meselâ Pakistan'da olduğu gibi- devam ettirilmektedir. Bu fenomeni, benim şahsî izah tarzım şudur: İslâm geldiğinde hristiyanlar onu tehlikeli bir rakip olarak görmüşlerdir. Zira İslâm'ın öğretileri daha basitti, daha makul ve insan ruhu için daha cazipti. Ayrıca İslâm devleti muzafferdi ve hızlı bir şekilde yayılıyordu. Râhip sınıfı, hristiyanların İslâmiyet'i kabul etmelerini engellemek ve onları bundan caydırmak için, İslâmiyet'i ve peygamberi tasavvur edilebilecek en çirkin bir tarzda betimlemenin ve bu tasviri hristiyan toplulukları arasında olabildiği kadar geniş ölçüde yaymanın en iyi yol olacağını düşündüler.³⁴ Ekseriyetle bu imajlar kuşaktan kuşağa intikal etti ve genel kültürün ayrılmaz bir formu haline geldi.

Hangi dine mensup olursa olsun halk daima, yeni ya da muhtemel mühtedi için kalben müşfik bir tutuma sahiptir ve ona maddeten yardım etmiştir. İslâm bir istisna sayılamaz. Aslında Kur'an-ı Kerim,³⁵ devlet gelirlerinin bir kısmının müellefe-i kulüb (kalpleri kazanılacak kişiler) için harcanmasını dahi salık vermektedir (Bir hâdise hatırlanmaya değer mahiyettedir: Vaktiyle Ömer zamanında devlette görevli Bizanslı bir memur, İslâmiyet'i benimsediğini açıkladı. Bazı kişiler halifeye, onun ödüllendirilmesini teklif ettiler. Ömer, "Eğer, İslâmiyet'i kabul etmişse, bu onun samimi duygularıyla olmalıdır; yoksa herhangi bir maddi kazanç için değil..." diyerek bunu reddetti). Zaten İslâm, Müslüman doğan birisi ile bir mühtedi arasında kesinlikle hiçbir ayırım yapmaz. İslâm'dan dönenler için cezaî müeyyideler bulunmaktadır. Fakat böyle bir kişi kaçarsa, ona karşı herhangi bir şey yapılamaz.³⁶ İslâm dışı bir inançla yetiştirilmiş olsalar dahi din değiştirenlerin torunlarının taciz edildiğine dair klasik döneme ait bir olaya tesadüf etmedim. Günümüz uygulaması din değiştirenlerin torunlarının bahâî ya

³³ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran 2/256.

³⁴ [İslâmiyet'in muzaffer olduğu sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllardan itibaren, İslâmiyet'i yıkmak arzusuyla misyonerlik faaliyetine başlayan hristiyanların takip ettiği yollardan birisi, Hz.Peygamber'i ve dinine tabi olanları çirkin bir şekilde kötülemek olmuştur. Buna küçük bir örnek teşkil eden dokuzuncu yüzyıl İspanyol hristiyanları ve on üçüncü yüzyıl Katolik dünyası hakkında bk. Allan Cutler, "Dokuzuncu Yüzyıl İspanyol Fedâileri Hareketi ve Batı Hristiyanlarının Müslümanlara Yönelik Misyonerlik Faaliyetlerinin Kökenleri (trc. Levent Öztürk-Fatmatüz Zehra Kamacı), Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII (Adapazarı 2003), s.85-113. ç.n.]

³⁵ Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/60.

³⁶ Bk. Dipnot: 20.

da kâdiyânî olsalar bile aslen gayrimüslim olarak muamele gördüklerini göstermektedir.³⁷

Ehl-i kitapla ilgili yukarıdaki tartışmaya bir ek olarak burada sonuçta şunları söyleyebilirim: Müslümanların, Kapital'i vahiy olunmuş bir kitap, komünistleri-marxistleri ehl-i kitap olarak kabul edebileceklerini düşünmek mümkün değildir. Bununla birlikte Peygamber, Mecûsiler (ve kitapları Avesta) hakkında, "Onlara ehl-i kitap olarak muamele edin, sadece onlar tarafından boğazlanan hayvanları yemeyin, kadınlarıyla evlenmeyin", demiştir. Moğol Hindistan'ında,³⁸ Müslüman prenslerin, Hindu eşlerinin mevcudiyetine dair pek çok örnek vardır. Bugün bile turistlere, Agra'nın Lal-Qil'ah mevkiindeki, Müslüman bir imparatorun eşi için yaptırdığı kendisinin de içinde oturduğu bir Hindu Tapınağı gösterilir. Bu Moğol uygulamasının sebebi, Hinduların dinî kitapları olan Vedaları, Allah tarafından vahyedilmiş olarak kabul etmiş olmaları gösterilebilir.³⁹ Örnek olarak ehl-i kitap kategorisine katılabilecek diğer bir aday, kaybolmuş kitaplarıyla Irak Sâbilî'dir. Bununla birlikte İslâm, kendi evlilik hukukundan kaçma düşüncesiyle "sivil evliliklere" hiçbir durumda müsamaha gösteremez. Yukarıda sunulanlar ışığında, meselâ beşeri hukukla mutabık kalmak ve İslâm Devleti tarafından (hristiyanlar, yahûdiler, hindûlar vd. gibi) aynı haklara sahip ayrı bir topluluk olarak tanınmak üzere ateistler ve serbest düşünceliler için de herhangi bir engellenmenin olmadığı anlaşılmaktadır.

³⁷ [Hamidullah'ın kastettiği husus muhtemelen şu olmalıdır: Kâdiyânîler, başta peygamberlik iddiaları olmak üzere İslâm akidesine ters düşen bir takım görüşlere sahiptirler. Bu görüşleri sebebiyle özellikle Pakistan'da zaman zaman sosyal hâdiseler patlak vermiş; buna dayalı olarak ta Pakistan Parlâmentosu 7 Eylül 1974 tarihinde altı bir kararla Kâdiyânîliğin bütün kollarını "İslâm dışı azınlık" olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte Ethem Ruhi Fıçlalı'nın tespitlerine göre nübüvvet, mehdilik ve cihadın konumu dışında İslâm'ın temel ilkeleri açısından Ehl-i sünnet âlimleri gibi düşünen Kâdiyânîler amelî bakımdan Hanefî fıkhnâna tâbidir (Geniş bilgi için bk. Ethem Ruhi Fıçlalı, "Kâdiyânîlik", DİA, XXIV (İstanbul 2001), s.137-139). Dolayısıyla burada zikredilen hususlardan Bahâî ve Kâdiyânî gibi gruplar ile tâbilerinin son dönemlerde azınlık olarak kabul edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. ç. n.]

³⁸ [Babür hanedanlarının Hindistan'ı fethederek 1526'da kurdukları Müslüman Hint İmparatorluğu ve burada hüküm süren hükümdarları için kullanılan bir terim. ç. n.]

³⁹ Bk. Dipnot: 17.